

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Висвітлено змістові та сутнісні складові національної самосвідомості у системі патріотичного виховання студентів педагогічного університету. Розкрито основні визначальні характеристики національної самосвідомості у навчанні та вихованні студентів. Закцентовано на тому, що патріотичне виховання ґрунтується на національній самосвідомості, у якій загальнолюдське проявляється в неповторному бутті нації.

Ключові слова: національна самосвідомість, свідомість, патріотизм, патріотичне виховання, громадянське виховання, національне виховання.

Питання патріотизму набуло особливої значущості у суспільному житті сучасної України. Зумовлено це багатьма факторами, головними з яких є політична ситуація в Україні, суперечності між східними та західними областями, анексія Криму, що призвело до різкої зміни однієї ціннісної системи іншою. Зважаючи на те, що патріотизм завжди посідав важливе місце в системі цінностей української держави, варто звернути увагу на його місце в системі цінностей сучасної молоді, зокрема студентів педагогічних університетів, які з часом формуватимуть пріоритети у підростаючого покоління.

Протягом тривалого часу формувалася соціокультурна система України, в якій важлива роль відводилась патріотизму. Проте останнім часом ми спостерігаємо руйнування традиційних поглядів на патріотизм, що може призвести до втрати цільових підсистем, а згодом втрати національної самобутності та спроможності до соціокультурного відтворення. Наразі народ України зазнає серйозної трансформації – політичної, соціологічної, культурологічної, окремі представники суспільства перестають «розуміти» один одного. Політична криза, стрімкі зміни в економіці, повсякденному житті людей, радикальні зміни геополітичного простору прогнозують кризу ідентичності як особистої, так і групової, незадоволення духовних та соціальних потреб особистості.

Ось чому сьогодні, як ніколи, необхідні висока патріотична самосвідомість і міцна громадянська позиція кожного члена українського суспільства, консолідація навколо ідеї незалежності. Усі, хто проживає в Україні, до якого б етносу вони

не належали, мусять глибоко усвідомити, що альтернативи незалежності Української держави немає, що це об'єктивний і закономірний процес історичного розвитку. Лише національна гордість, згуртованість, наполеглива праця виведуть нас у число високорозвинутих країн. Тим більше, що земля наша має значні природні та матеріальні ресурси, а господар її — український народ, споконвіку працьовитий і дбайливий.

Актуальними є наукове розроблення і практичне забезпечення, по суті, нової системи громадянського виховання, мета якого сформувати у молодого покоління комплекс громадянських якостей, глибоке розуміння ними належності до українського народу, своєї Батьківщини — України, внутрішню потребу й готовність відстоювати та захищати її інтереси, реалізовувати свій особистісний потенціал на благо Української держави.

Високий рівень національної свідомості пов'язаний не просто з теоретичним усвідомленням процесів національного відродження, а й з практичною готовністю людини до участі в розбудові незалежної держави. У дітей з розвинутою національною самосвідомістю формуються стійкі мотиви належності, користі народу, нації; підвищується громадська відповідальність за свої вчинки. У цьому процесі формується і справжня любов до інших народів, культур.

За сучасних умов, коли український народ увійшов у нову еру свого історичного розвитку, національне виховання найбільш відповідає потребам відродження України. Без належного виховання побудова міцних підвалин української держави неможлива. «Концепція національного виховання» визначила головною метою школи передачу молодому поколінню «соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України», серед яких найважливішими є національна самосвідомість і розвинена духовність.

Наукові дослідження переконливо доводять, що дитина повинна перебувати під постійним впливом матеріальної й духовної культури свого народу. Це потрібно, насамперед, для найповнішого розкриття природних нахилів дитини і розвитку її здібностей. Зайве нагадувати, що саме такий шлях приводить до виховання національносвідомих громадян. Однак сучасна етнокультурна ситуація в Україні, особливо в містах, ще далека від тієї, яка сприяла б повноцінному

державному та інтелектуальному відтворенню нації. Діти не залучаються з раннього віку до культури та історії свого народу і, як правило, не перебувають під безпосереднім формувальним впливом українського мовного середовища.

Звісно, протягом останніх років відбулися значні зрушення в українському шкільництві, у позашкільних молодіжних та юнацьких організаціях. З'явилися експериментальні школи, гімназії, ліцеї, класи з поглибленим вивченням окремих предметів, експериментальні навчальні програми. Нарешті, з'явилися і численні концепції української національної школи. Проте головним їхнім недоліком є відсутність системи, котра забезпечила б їх втілення. Як правило, пропонуються загальнодержавні концепції національної школи. А у нас існують зрусифіковані Південь та Схід, денаціоналізований Центр і національно збережений Захід. І скрізь проблеми національного виховання можуть вирішуватись по-різному.

Отже, проблема формування національної самосвідомості є актуальною, а іноді навіть болюче актуальною і залишається однією з найважливіших проблем в суспільстві, поки існує держава чи йде процес державного формування.

Мета нашої роботи — теоретичне обґрунтування змісту та сутності формування національної самосвідомості у системі патріотичного виховання студентів педагогічного університету.

Фундаментальні проблеми українського національного характеру, світогляду та шляхів його формування у підростаючого покоління успішно досліджували М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Грушевський, В. Антонович, П. Чубинський, С. Єфремов, Д. Чижевський, Е. Сікорський, В. Янів, Я. Ярема. Національною самосвідомістю цікавились також прогресивні педагоги, які розуміли важливу роль національної самосвідомості у навчанні та вихованні і наголошували на тому, що виховання дітей засобами національної педагогіки є найефективнішим (Я. Коменський, К. Ушинський, С. Русова, Б. Грінченко, Г. Ващенко).

Проте до середини ХХ століття ніхто докладно не вивчав національну самосвідомість як явище історико-психологічне, не визначав її структури, особливостей утворення тощо. Завдяки суспільно-політичним змінам у другій половині 80-90-х рр. в українській педагогічній літературі починають з'являтися праці, в яких проблема національної самосвідомості постає в новому світлі відродження української духовності.

Психологічні чинники формування національної самосвідомості вивчали А. Березін, О. Ковальчук, Г. Шалда, О. Вишневський, взаємозв'язок між українською ментальністю і національною самосвідомістю досліджували В. Гонський, Ю. Бондаренко та А. Бондаренко, А. Ходанич. У 1998 році вийшла друком праця, рекомендована Міністерством освіти України як програма спецкурсу і навчальний посібник «Теоретичні засади виховання національної самосвідомості» під редакцією Д. Тхоржевського. Заслужують на увагу праці Л. Вовк «Духовне відродження нації», Н. Гупан «Педагогічна громадськість у боротьбі за піднесення національної свідомості», В. Постолатій «Боротьба за національну школу в Україні» (1917-1920 рр.), в яких розкриваються проблеми і шляхи відродження нації.

Вірність Україні є невід'ємною ознакою національно свідомого громадянина. Формування патріотичних почуттів означає вироблення прагнення до трудового подвигу в ім'я процвітання своєї держави, прагнення бачити її незалежною. У зміцненні патріотичних почуттів велику роль відіграє героїко-патріотичне виховання, покликане формувати бойовий, морально-психологічний дух, спонукати до фізичного вдосконалення громадянина-патріота, виробляти глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини [4, с. 55].

Пізнання здобутків рідного народу — це основа духовності людини. Проте його не можна розглядати як єдину достатню умову становлення духовності, оскільки це може породити національну самозамкненість, спричинити деформацію уявлень про місце і роль народу в системі світової культури. Звідси недалеко або до шовінізму, або до національної соромливості, несумісних з цінностями істинної духовності. Тому національне виховання ставить за мету формування духовно багатой особистості на основі гармонійного пізнання й осмислення національної, культурної спадщини та здобутків інших народів, залучення молоді до загальнолюдських ідеалів, які становлять скарбницю світової культури.

Національна самосвідомість — сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, які відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень членів національно-етнічної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце й призначення серед інших спільнот, а також характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість є ядром на-

ціональної свідомості, вона характеризує національну свідомість в актуальній даності суб'єкта, який є її носієм. На відміну від національної свідомості, яка є синтезуючою формою уявлень національно-етнічної групи, національна самосвідомість виступає індивідуалізованою формою, що відображає на-самперед ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками національно-етнічної спільноти.

Національна самосвідомість тісно пов'язана з рефлексією, в якій вона підноситься на рівень теоретичного осмислення національної ідеї. Вона властива не тільки індивіду, але й соціальній групі, нації загалом. Національна свідомість водночас передбачає розвиток особливого роду самопочуттів, включаючи такі національні почуття, як почуття причетності до долі свого народу і своєї країни, любов до національної Батьківщини, свого народу, національної культури і мови, почуття національної гордості і національного незадоволення, готовність і воля до здійснення національної мети [5, с. 219].

Національна самосвідомість є оцінкою людини (нації) себе як носія національних цінностей, що склались у процесі історичного розвитку спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності, що прагне ствердити себе, знайти належне місце серед інших національних спільнот і зробити гідний внесок у розвиток людства. В особистості з розвиненою національною свідомістю і самосвідомістю гармонійно поєднуються принаймні три компоненти: здатність усвідомлювати сутність нації, з якою себе ідентифікує; надання важливого значення тому, як ставляться до неї, до її нації національні спільноти; усвідомлення того, що кожна нація є джерелом розвитку й збагачення усіх націй. Слід підкреслити, що відсутність хоча б одного із названих моментів або гіпертрофія ролі якогось із них породжує вади у національній свідомості й самосвідомості. Наприклад, гіперболізація третього моменту і нехтування значенням перших двох стає причиною космополітичних збочень у національній свідомості та самосвідомості особистості [3, с. 29].

Самосвідомість — усвідомлення себе як суб'єкта життєтворчості з неповторними фізичними і духовними якостями, потребами й здібностями, носія інтелекту, почуттів і волі, виразника національної, професійної і групової належності в системі суспільних відносин. Від свідомості самосвідомість відрізняється своєю спрямованістю: якщо свідомість

орієнтована на об'єктивний світ, то об'єктом самосвідомості є суб'єктивний, внутрішній світ особистості. Знання особистості про себе як суб'єкта практичної й пізнавальної діяльності, відображаючись у сфері її самосвідомості, стають предметом її ж оцінок, суджень, думок, переживань [2, с. 802].

Національна самосвідомість — цілісна система психологічних установок, що визначають уявлення, погляди, самооцінки і дії особистості в трьох основних площинах: етнічної самоідентифікації, внутрішньо етнічних взаємин і спілкування, міжетнічних взаємин і міжетнічного спілкування (Ф. Харісов).

Деякі дослідники (Ю. Тютюнников, Г. Хасанов) у структурі національної самосвідомості виділяють три компоненти: інформаційно-культурологічний, емоційно-ціннісний і поведінково-діяльнісний [7, с. 70].

Національна самосвідомість, залежно від світогляду людини, може слугувати різним формам національної ідеї: націоналізму, шовінізму, расизму та космополітизму. Тому сама по собі вона не може розглядатись як досить повна характеристика світогляду людини. Треба ще знати, за яку форму національної ідеї вона виступає. Лише націоналізм, який виявляється в тому, що людина любить своє і поважає чуже, є основою розвитку державницької свідомості та патріотизму, може бути віднесений до загальнолюдських цінностей.

Зауважимо, що проблема національного виховання для молоді української держави є хоча і нагальною, та, на жаль, найменш розробленою у концептуальному та в прикладному аспектах, особливо це стосується виховання у підростаючого покоління національної свідомості та самосвідомості. Незважаючи на те, що у колишньому Радянському Союзі проводилось чимало досліджень проблеми самосвідомості, серед них не було таких, у яких предметом вивчення виступала б самосвідомість національна [4, с. 6]. Така неувага до національного питання зумовлювалась політичними чинниками: адже прийнято було вважати, що національні проблеми у колишньому Радянському Союзі вирішені «остаточно». Питання національного самовизначення та ідентифікації особистості офіційно належало до третьосортних, а то й шкідливих. Натомість всіляко ініціювались розробки питань, що стосувались творення так званої нової людини або процесу «злиття націй». На щастя, експеримент не вдався. Не вдався тому, що гіпоте-

за експерименту не мала під собою природної основи і навіть здорового глузду.

Як свідчить історія, процес виникнення етносів, національних спільнот, націй, постійний розвиток їх є закономірним і нездоланим явищем. Його неможливо зупинити чи заборонити. Завдання полягає в тому, щоб сприяти його цивілізованому розгортанню, аби уникнути небажаних відхилень, що часто спричиняють соціальну інвалідність, калічать духовність, що, зрештою, стає головною причиною матеріальної злиденності національних спільнот. Саме понівечення національної свідомості й самосвідомості, на жаль, значної, частини наших співвітчизників породжує різноманітні проблеми, які у цивілізованих, демократичних країнах світу вже давно отримали своє позитивне вирішення [3, с. 29].

Як цілісний процес формування особистості, патріотичне виховання в педагогічному університеті має здійснюватися за допомогою різноманітних методів, як загальних, які використовуються в усіх напрямках виховання, так і часткових, застосування яких практикується переважно в одному із напрямів — правовому, економічному, естетичному тощо. Виховуючи майбутніх педагогів — патріотів своєї держави — використовуються: метод формування свідомості (бесіда, лекція, диспут) — методи формування суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, доручення), методи стимулювання діяльності й поведінки (змагання, заохочення, покарання), методи контролю й аналізу ефективності виховання (педагогічне спостереження, бесіда, опитування, аналіз результатів діяльності).

Основними принципами організації патріотичного виховання в роботі педагогічного університету вважаємо такі: демократизація і гуманізація виховного процесу, дотримання педагогічної етики, поваги до гідності людини; підготовка педагогічних кадрів високого професійного та духовного рівня, пріоритетність загальнолюдських цінностей як головної методологічної передумови, освоєння світових та національних цінностей історії; визнання свободи мислення, права студентів на власну думку, політичні та життєві позиції; самовиховання студентів, розвиток їхнього потенціалу; організація студентського самоврядування, роботи студентських громадських об'єднань, що передбачає гнучкі форми взаємодії між дирекцією-деканатом, кафедрою, наставником і студентськими групами; професійноорієнтована діяльність студента;

системність, яка передбачає: визначення відповідно до мети і змісту виховної роботи таких форм, якими повинні оволодіти майбутні вчителі (програма-мінімум) у процесі навчання та діяльності в університеті, на факультеті, у групі; призначення виконавців, які здійснюють виховну діяльність у ВНЗ (кафедри, секції, дирекції-деканати, громадські організації, студентська група тощо) та визначення їхніх функцій; вивчення результативності виховної роботи, урахування рівня студентів, підготовленості до виховної роботи в школі.

Організація виховного процесу в структурних підрозділах університету потребує постійного вдосконалення, пошуку і приведення в дію нових форм впливу на студентів, відпрацювання нових методик. Разом із тим потрібно активізувати традиційні види діяльності, зберегти досягнення минулого. Виховання повинно бути творчим, орієнтуватися на проблеми, пов'язані зі специфікою структурного навчального підрозділу. Випускники університету мають бути не просто хорошими фахівцями, а людьми творчими, духовно багатими із демократичним світобаченням, здатними примножити історичні надбання українського народу і його внесоку розвиток світової цивілізації. Педагогічний університет повинен стати для майбутніх педагогів школою саморозвитку, самоуправління, самодисципліни, свідомої відповідальності викладачів і студентів перед українською нацією у своїй творчій співпраці на благо України.

Процес розбудови нашої держави ставить перед вищими навчальними закладами важливе й невідкладне завдання — не тільки підготовку фахівця, але й виховання справжнього громадянина-патріота рідної землі. Досягнення мети виховання потребує комплексного підходу, залучення всього професорсько-викладацького складу, адміністрації, органів студентського самоврядування та громадських об'єднань студентської молоді. Виховна робота педагогічного університету має спрямовувати студентів на практичну діяльність, звертати їхню увагу на найгостріші соціальні проблеми, що сприятиме формуванню правового і національно-патріотичного світогляду, утвердженню здорового способу життя, зростанню духовності й культури студентів.

Література

1. Гаєвий Л. Невтратити молодь / Л. Гаєвий // Просвіта. — 1996. — 26 жовтня. — С. 3.

2. Енциклопедія освіти / головний ред. В.Г. Кремень // Акад. пед. наук України. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
3. Мартинюк І. Національне виховання як основа розвитку активної особистості / І. Мартинюк // Урок української. — 2001. — № 7. — С. 29-33.
4. Погрібний Д. Ще раз про національне виховання / Д. Погрібний // Освіта. — № 42-43. — С. 6-7.
5. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. — К.: Генеза, 1997. — 400 с.
6. Потапчук Т.В. Теоретичні основи формування національно-культурної ідентичності студентської молоді / Т.В. Потапчук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2012. — Вип. 16, кн. 3. — С. 82-90.
7. Шестоपालюк О.В. Громадянське виховання майбутніх учителів: теоретичні і методичні аспекти : монографія. — Вінниця : Консоль, 2008. — 260 с.

В статье раскрыты смысловые и сущностные составляющие национального самосознания в системе патриотического воспитания студентов педагогического университета. Представлены основные определяющие характеристики национального самосознания в обучении и воспитании студентов. Подчеркнуто, что патриотическое воспитание основывается на национальном самосознании, в котором общечеловеческое проявляется в неповторимом бытии нации.

Ключевые слова: национальное самосознание, сознание, патриотизм, патриотическое воспитание, гражданское воспитание, национальное воспитание.

O. P. Zharovska

National Self-Consciousness as a Component of Patriotic Education of Students in Pedagogical Universities

M. Kotsiubynskyyi Vinnytsia State Pedagogical University, the Ministry of Education and Science of Ukraine (32 Ostrozkyi Str., Vinnytsia, Ukraine).

The contents and essences of national consciousness components in the system of patriotic education of students in the pedagogical university are theoretically substantiated in this article. The basic characteristics of national consciousness in the education of students are defined. The thesis that patriotic education is based on national consciousness and manifests itself in the unique universal being of the nation is stressed in the article. National identity is a certain set of beliefs, knowledge, assessments and ideals that reflect the specific content, level and peculiarities of the notions that the members of ethnic communities have about their past, present and future development; about the place and purpose among other communities, and the nature of relationship with them. National identity is defined as an integral part of the people and its spirit.

The research highlights the role of teachers in the process of creation of human values, indicating that the educational work of the pedagogical university should provide students with practical skills. Young people should take into consideration the most acute social problems, solving of which will strengthen legal philosophy among youth, national-patriotic, artistic and aesthetic education, promote healthy lifestyle, growth of spirituality and culture of students.

Keywords: *national consciousness, patriotism, patriotic education, civic education, national education.*

References

1. Haievyi, L. (1996). Ne vtratyt molod [In order not to lose the youth]. Prosvita, Oktober 26, 3.
2. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). Entsyklopediia osvity [Education Encyclopedia]. Kyiv: Yurinkom Inter.
3. Martyniuk, I. (2001). Natsionalne vykhovannia yak osnova rozvytku aktyvnoi osobystosti [National education as the basis for active personality development]. Urok ukrainskoi, 7, 29-33.
4. Pohribnyi, D. Shehe raz pro natsionalne vykhovannia [One more time about national education]. Osvita, 42-43, 6-7.
5. (1997). Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk [Political Dictionary]. Kyiv: Geneza.
6. Potapchuk, T.V. (2012). Teretychni osnovy formuvannia natsionalno-kulturnoi identychnosti studentskoi molodi [Theoretical bases of formation of the national and cultural identity of student youth]. In Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Issue 16, book 3 (pp. 82-90). Kamianets-Podilskyi: Zvoleiko D. H.
7. Shestopaliuk, O. V. (2008). Hromadianske vykhovannia maibutnikh uchyteliv: teoretychni i metodychni aspekty [Civic education of future teachers: theoretical and methodical aspects]. Vinnytsia: Konsol.